

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมมนุษย์ย่อมพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตาม เจริญชาติและความเจริญของโลกอื่น เนื่องมาจากความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ กล่าวกันว่า ความเจริญจะวัดได้ด้วยการอ่านหนังสือ ประเทศที่มีการผลิตหนังสือมากและมีประชากรรู้หนังสือ อ่านหนังสือมาก ประเทศนั้นจะพัฒนาไปมากไม่ว่าในด้านใดก็ตาม เช่น ประเทศญี่ปุ่น ในประเทศญี่ปุ่นประชากรญี่ปุ่นจำนวนมากอ่านหนังสือ ญี่ปุ่น เป็นประเทศเดียวที่มีคนไม่รู้หนังสือเพียงร้อยละ 1 เป็นประเทศที่มีการผลิตและจำหน่ายหนังสือมากที่สุดในเอเชีย มีคนอ่านหนังสือมากที่สุด (ดูมัทสัน จันทร์ 2528 : 61)

หน้าที่ของการผลิตหนังสือ คือบันทึกและถ่ายทอดวิชาความรู้ ความคิด ประสบการณ์ จินตนาการและอารมณ์ของบุคคลซึ่งรวมกัน เป็นสถาบัน สมาคม องค์กร หน่วยงาน การบันทึก และถ่ายทอดความรู้ความคิดดังกล่าวข้างต้น เป็นขบวนการของวิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรมของมนุษยชาติ เมื่อยังไม่รู้จักคิดสร้างสัญลักษณ์และตัวอักษร เป็นเครื่องบันทึกและถ่ายทอด มนุษย์ก็ใช้วิธีบอกกล่าวด้วยคำพูดหรือใช้สิ่งของบางอย่างแทน เช่น การใช้เสาหินหรือพัทธสีมาล้อมพระอุโบสถ เป็นการบอกขอบเขตบริเวณพระอุโบสถ ซึ่งเราถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ โดยไม่มีการเขียนข้อความบอกกล่าวอย่างไร บางทีก็เขียนรูป เช่น รูปวัว รูปคน รูปมือ ซึ่งได้หมายความว่าต่าง ๆ ที่คงจะเป็นที่มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เคยอาศัยอยู่หรือเคยใช้ เป็นสถานที่เพื่อการอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อรู้จักคิดตัวหนังสือเป็นสัญลักษณ์ เครื่องบันทึกและถ่ายทอดความรู้ความคิดของมนุษย์ก็ใช้ตัวหนังสือ วัสดุต่าง ๆ เพื่อการบันทึก มีตั้งแต่เปลือกไม้ หิน แท่งดินเหนียว ยี่หิ้ง ไม้ไผ่ จนถึงกระดาษ ฟิล์มและเทปคอมพิวเตอร์ วิธีการบันทึกและถ่ายทอดก็มีการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพในการบันทึกและถ่ายทอดเผยแพร่มากขึ้นตามลำดับ (แม้นมพาศ ชาติ 2521 : 574-578)

โดยเหตุที่ทำหนังสือทำหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น หนังสือจึง เป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ความคิดและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่สะสมจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาคนซึ่ง เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาติ โดยเฉพาะการพัฒนาความคิดสติปัญญา

และจิตใจให้เจริญก้าวหน้าเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ ดังนั้นการผลิตหนังสือที่ใช้ในโรงเรียนจึงต้องตอบสนองเป้าหมายของชาติเกี่ยวกับการศึกษาที่ประเทศต่าง ๆ ใช้นั้นโดยทั่วไป คือความต้องการให้เยาวชนของชาติได้มีอุดมคติ ความเข้าใจ และมีทักษะที่จำเป็นในการเป็นพลเมืองดีดังที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) ที่ว่า "เพื่อพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ ความคิด คุณธรรม พละนามัยสมบูรณ์ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และเป็นกำลังใจในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ" ซึ่งในประเด็นนี้หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาจะมีบทบาทโดยตรงที่ช่วยให้เยาวชนมีคุณลักษณะที่ดีตามที่ชาติต้องการ ทั้งนี้เพราะสอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติของวิชาซึ่งเลียวนาร์ด เคนเวอร์ธีย์ (Kenworthy Leonard S. 1962:5)กล่าวไว้ว่า

วิชาสังคมศึกษา เป็นวิชาที่มีจุดมุ่งหมาย เพื่อฝึกเยาวชนให้เติบโตขึ้น เป็นพลเมืองดี มีความคิด มีความรู้ รู้จักใช้เหตุผลและวิจารณ์อย่างถูกต้อง รู้จักหน้าที่ของคนที่มีต่อครอบครัวและประเทศชาติ รู้จักใช้สิทธิในทางที่ถูกต้องเหมาะสม และเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมประชาธิปไตย

ดังนั้น หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาย่อมมีเนื้อหาสาระที่มีคุณค่าสำหรับผู้เรียน จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมร่วมกับผู้อื่นอย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทอัน เป็นลักษณะ เฉพาะของหนังสือเรียน จะพบว่ามีบทบาทและหน้าที่ดังต่อไปนี้ (The Encyclopedia of Education อ้างถึงในปราณี โพธิสุข 2527: 33-34)

1. บทบาทในด้าน เป็นผู้เสนอข้อมูล หนังสือเรียนทำหน้าที่เสนอข้อมูลจากวิชาในสาขาต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ฯลฯ โดยเสนอข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น ๆ ได้เห็นพ้องต้องกันแล้ว ข้อมูลที่หนังสือนำเสนอ จะต้องเป็นไปอย่างมีระบบ ระเบียบ มีนัยสำคัญ กฎ และการสรุปหลักการ และใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลหลาย ๆ อย่างแตกต่างกันไป จากหน้าที่สำคัญนี้เองหนังสือเรียนจึง เปรียบ เสมือนกับผู้เสนอข้อมูล

2. บทบาทในด้าน เป็นผู้อธิบาย หนังสือเรียนมีบทบาทในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่หนังสือได้นำเสนอ เนื่องจากข้อมูลต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับ เวลา ขนาด เหตุ ผล ความเหมือน ความแตกต่าง ฯลฯ หนังสือเรียนจึงต้องทำหน้าที่ในการแสดงความสัมพันธ์ในการเรียบเรียงเนื้อหาความรู้ในลักษณะที่เป็นที่ยอมรับของผู้เชี่ยวชาญ และเสนอข้อมูลที่มีความกว้าง ความลึก เหมาะกับความสามารถและวุฒิภาวะของนักเรียน จากบทบาทนี้เองหนังสือเรียนจึงจัดอยู่ในบทบาทของผู้อธิบาย

3. บทบาทในด้าน เป็นผู้ให้ภาพประกอบ เสริม เพิ่ม เติม การแสดงความสัมพันธ์และหน้าที่ต่าง ๆ ของข้อมูลอาจนำเสนอในรูปแบบของแผนภูมิ แผนภาพ รูปภาพ และการวาดภาพประกอบ หนังสือเรียนในสมัยปัจจุบันมีการนำเครื่องมือทางด้านกราฟิก (Graphic) เข้ามาใช้ในการเรียบเรียงหรือแสดงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลมากกว่าในสมัยก่อน ประโยชน์ที่ได้จากภาพประกอบ เหล่านี้ก็เท่ากับว่าหนังสือเรียนได้ทำหน้าที่ เป็นผู้อธิบายให้ภาพประกอบ เพิ่ม เติมซึ่งช่วยให้นักเรียนทำความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

4. บทบาทในด้าน เป็นผู้ฝึกทักษะ การพัฒนาทักษะ เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวิชาต่าง ๆ ในโรงเรียน เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า โอกาสในการประยุกต์ใช้มโนคติ และการสรุปหลักการนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็น เป็นความสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งที่ได้เรียนไปแล้ว เพื่อแสดงให้เห็นว่าได้เกิดการ เรียนรู้ขึ้นแล้วหรือยัง หนังสือเรียนจึงมักจะมีแบบฝึกหัด คำถามที่ใช้ในการศึกษา และวัสดุในการฝึกให้นักเรียน เกิดทักษะขึ้น

นอกจากนี้ยังมีความเห็นของ Singha(1971 อ้างถึงในปราณี โทธิสุข 2527: 34) ในประเด็นที่นอกเหนือจากนี้คือ

1. บทบาทในด้าน เครื่องมือในการปรับปรุงการสอน หนังสือเรียนในบทบาทนี้มาจากรากฐานความเชื่อว่า ผู้เขียนหนังสือเรียน เป็นผู้เชี่ยวชาญและเป็นครูที่มีประสบการณ์ ดังนั้นจึงสามารถให้ความช่วยเหลือแก่ครูใหม่ ๆ ได้ โดยการเสนอแนะมโนคติสำคัญ การสรุป หลักการ จุดมุ่งหมาย เนื้อหาสำคัญที่ควรสอน เนื้อหาเพิ่มเติมสำหรับครู กิจกรรมการเรียนการสอน วัสดุอุปกรณ์ การวัดผล รายชื่อหนังสือค้นคว้าเพิ่มเติมต่าง ๆ ตลอดจนข้อแนะนำเกี่ยวกับการจัดการแก้ปัญหาการสอนต่าง ๆ โดยผ่านทางคู่มือครู

2. บทบาทในด้านวิถีทางของการประชาสัมพันธ์ นอกเหนือจากการเป็นเครื่องมือในการเรียนการสอนที่ขาดไม่ได้แล้ว หนังสือเรียนยังทำหน้าที่เกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์อีกด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากในสังคมประชาธิปไตยนั้น ประชาชนมีสิทธิในการตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษา ดังนั้นโรงเรียนจะต้องมีความรับผิดชอบ เป็นพิเศษที่จะช่วยให้ประชาชนได้ทราบถึงวิชาที่สอน เนื้อหาในการสอน ตลอดจนหัวข้อปัญหาที่อภิปรายในห้องเรียน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนแล้วและผู้ปกครองอาจทราบได้จากการอ่านหนังสือเรียน นอกจากนี้หนังสือเรียนยังเป็นครุภัณฑ์ง่าย ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหลักสูตร ตลอดจน เป็นครุภัณฑ์ เกี่ยวกับการตอบสนอง

ต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาอีกด้วย

๓. บทบาทในด้าน เครื่องมือเผยแพร่ความรู้และช่วยให้มนุษยชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่หนังสือเรียนมีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้ด้วยนี้ ก็เพราะว่า เนื้อหาสาระในหนังสือเรียน ครอบคลุมไปถึงความรู้ที่ได้สะสม เพิ่มพูนขึ้น ตลอดจน เทคนิควิทยาการของมนุษย์ในอดีตซึ่งถ่ายทอด จากมนุษย์รุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และจากชาติหนึ่งไปยังอีกชาติหนึ่ง ในประเด็นนี้หนังสือเรียนจึง เป็น เสมือน เส้นด้ายที่ เชื่อม โยงมนุษย์ในแต่ละช่วงอายุ เข้าด้วยกัน และ เป็น เสมือนสะพานที่ เชื่อม ช่องว่างระหว่างชาติ ความรู้ในระดับต่าง ๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถนำมาใช้ใน ประเทศ ที่กำลังพัฒนาโดยผ่านทางหนังสือเรียนหรือหนังสือคำรา เพราะฉะนั้นหนังสือเรียนจึงมีบทบาทใน การช่วยให้เกิดความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปรับระดับสังคมให้อยู่ในระดับใกล้เคียงกัน ให้มีศัพท์ เฉพาะศาสตร์ เทคนิควิทยาการ เป้าหมายและประเพณีในลักษณะเดียวกัน

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าหนังสือเรียน เป็นแหล่งข้อมูลที่จะให้ เนื้อหาสาระที่ถูกต้องตามหลักวิชา และนับว่าเป็นอุปกรณ์ที่ช่วยในการ เรียนการสอนที่สำคัญยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็น เครื่องมือพัฒนา ผู้เรียนดังกล่าวแล้ว ยัง เป็น เครื่องช่วยให้ครู เข้าใจขอบข่ายของ เนื้อหาวิชา ช่วยจัดระเบียบของ เนื้อหาวิชาและแนะแนวทางการสอนให้แก่ครู เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการสอน และเป็นวัสดุ การสอนที่ใช้กันอย่างกว้างขวางที่จะขาด เสียมิได้

ในการศึกษาเรื่องหนังสือเรียนกับระบบการเมือง ในสหพันธ์สาธารณรัฐ เยอรมันนี ค.ศ. 1945-1975 ของ Jorg J.R.Becker (ยิงเคช มุ่งเกษม 2524: 14) ได้กล่าวถึง บทบาทของหนังสือเรียน ในแง่ของผลผลิตและองค์ประกอบของขบวนการทางสังคมว่า หนังสือ ส่วนมากไม่ว่าจะเป็นหนังสือนวนิยายหรือไม่ใช่ก็ตามมักจะสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นจริงในสังคม คือ เป็น เครื่องชี้ให้เห็นถึงค่านิยมและมาตรฐานต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งหนังสือเรียนต่าง ๆ จะ สนับสนุนข้อสัง เกตนี้ เป็นอย่างดี ไม่ใช่ เฉพาะแบบ เรียนประวัติศาสตร์หรือหน้าที่พล เมือง เท่านั้น ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังจากที่นาซียอมจำนนแล้วที่ประชุมที่กรุง เบอร์ลิน ได้ลงมติว่า การศึกษา ใน เยอรมันจะต้องล้มล้างคำสอนของพวกนาซีโดยสิ้นเชิง และจะต้องพัฒนาความคิดในระบอบ ประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นให้จงได้ หนังสือเรียนทุกเล่มที่ผลิตขึ้นในสมัยนาซี เรื่องอำนาจถูกห้ามใช้ ในช่วงหลังที่เยอรมันมีการฟื้นฟูเศรษฐกิจอย่างมาก และมีความขัดแย้งทางสังคมอย่างรุนแรง ได้เน้นให้ทุกคนรู้จักของตน มีความ เมตตากรุณา ผ่อนสั้นผ่อนยาวและมีความ เห็นอกเห็นใจกัน

หนังสือ เรียนที่ออกมาในช่วงนี้มักจะมี เรื่อง เพื่อนและศัตรู เหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันซึ่งเกิดขึ้นกับ เพื่อนและศัตรูจะถูกตีความคนละอย่าง ในกรณีของ เพื่อนความขัดแย้งกันจะถูกกลบเกลื่อน แต่ใน กรณีของศัตรูความขัดแย้งดังกล่าวจะถูกขยายให้มากกว่าที่เป็นจริง ปรัชญาทางการเมืองของ เพื่อนจะถูกมองในแง่ที่ดีและสมเหตุสมผลแล้ว แต่ของศัตรูนั้นจะถูกตราว่าบ้าและต้องใช้กำลัง ยิ่งคับจึงจะทำให้ การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงในช่วงนี้ทำให้ประชาชนลืมความขัดแย้ง ระหว่างบุคคลและหัน ไปสู้กับคอมมิวนิสต์อัน เป็นศัตรูภายนอกแทน ในช่วงต่อมาเกิดวิกฤติการณ์ ทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงระหว่าง ค.ศ. 1966-1967 ประชาชนว่างงานจำนวนมาก สินค้า ราคาแพงขึ้น การเกิดพรรคฟาสซิสต์ใหม่ การประกาศกฏอัยการศึกและการเคลื่อนไหวของนักศึกษา ทำให้ประชาชน เห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติโดยไม่มีข้อขัดแย้ง เป็น เรื่องใน นวนิยาย เท่านั้น มีหนังสือเรียนใหม่ ๆ เป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงทฤษฎีการขัดแย้งซึ่งสะท้อนให้เห็น ในหนังสือเกี่ยวกับรัฐศาสตร์และการ เมือง

จากผลการศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการ เรียบ เรียง เนื้อหาในหนังสือเรียนจะต้อง คอยสนองความต้องการของสังคม เช่นอาจจะมีส่วนในการถ่ายทอดและส่งเสริมระบบการ เมือง การปกครองของสังคมนั้น

สำหรับประเทศไทย หนังสือเรียนยัง เป็นสิ่งที่สำคัญมากในการศึกษาระดับต้น ยูน อมรวิวัฒน์ (2517: 71-73) ได้ชี้ให้เห็นว่าครูประถมศึกษาส่วนใหญ่ยังยึดมั่นว่าหนังสือแบบ เรียน คือเนื้อหาของวิชาสังคมศึกษาทั้งหมด หนังสือแบบ เรียนกลายเป็นหลักสูตร ครูต้องสอนให้ตรง แบบเรียน เนื้อแบบเรียนและสอนให้จบ เล่มจึงจะได้ชื่อว่าจบหลักสูตร หนังสือแบบเรียนจึงมีอำนาจ มากและมีบทบาทเสมือนหนึ่ง เป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ จน เกือบจะกล่าวได้ว่าหนังสือแบบเรียนมีบทบาท สำคัญต่อการสอนของครูยิ่งกว่าหลักสูตรด้วยซ้ำ

ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นก็คือครูส่วนใหญ่ใช้หนังสือเรียน เป็นหลักในการเรียนการสอนมาโดย ตลอดคงจะ เห็นได้จากผลการวิจัย เรื่องการ เรียนการสอนวิชาหน้าที่พล เมืองระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ของโรงเรียนราษฎร์ของรพีพรณ เอกสุภาพันธุ์ (2518: 94) ที่พบว่าวิธีสอนของครูส่วนใหญ่ ใช้วิธีแบบบรรยายมากกว่าวิธีอื่น โดยครูใช้หนังสือเรียนเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัย เรื่องโปรแกรมการเรียนการสอนในวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของปราณี หัตถฉลาด (2525) ในด้านที่เกี่ยวกับแบบเรียนนั้นพบว่า โรงเรียนส่วนใหญ่ใช้แบบเรียนของกรมวิชาการ

โดยใช้ชุด กั้นทุกปี และจากรายงานของหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู (2520: 1-2) ได้จัดทำโครงการสอนแบบจุลภาคพบว่า ครูส่วนมากยัง เน้นการสอนแบบบรรยาย และท่อง เนื้อหา เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีผลงานวิจัยที่ผ่านมาไม่นานนักที่ยังพบว่าครูส่วนใหญ่ ยังคงยึดถือหนังสือเรียน เป็นหลักใน เวลาสอน และใช้วิธีบรรยาย โดยให้นักเรียน เปิดหนังสือเรียน ตามไปค้วย ได้แก่งานวิจัยของอัจฉรา สุวรรณนิษฐ์ (2528: 110-111) เรื่องการศึกษา ระดับของคำถามที่ครูใช้ในการสอนวิชาสังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ซึ่งคำถามส่วนใหญ่เป็นคำถาม ระดับความรู้ ความจำ ดังนั้น เมื่อครูถามคำถาม นักเรียนจะตอบคำถามโดยดูคำตอบและใช้ ภาษาเหมือนในหนังสือเรียน

จึงสรุปได้ว่า ผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้นช่วยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของหนังสือเรียน ในการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา และแสดงให้เห็นวิธีการศึกษาเล่าเรียนที่ผ่านมาว่า เน้น การเรียนรู้เนื้อหาจากตำรา นั้นเอง

เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหลักสูตรสังคมศึกษาของไทยตั้งแต่ต้นมาจะ เห็นว่า แต่เดิมคือก่อนปี พ.ศ. 2438 วิชาสังคมศึกษาไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษาแผนโบราณในรูปที่ ต้อง สอน เป็นรายวิชาโดยตรง แต่ทำ เป็น เรื่องนอกหลักสูตรหรือแทรกอยู่ในวิชาอื่น เมื่อเวลาผ่านไป จึงได้เพิ่ม เติม แขนงวิชาต่าง ๆ และมีรายละเอียดของ เนื้อหามากขึ้นตามลำดับ โดยมุ่งที่จะให้ ผู้เรียน เกิดความรู้ ความ เข้าใจและ เจตคติอันดี เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของสังคม ประเทศชาติ และโลกโดยส่วนรวมให้ยอมรับค่านิยมของสังคมที่ตนมีส่วนร่วมและสามารถเป็นสมาชิกที่ดีของหมู่คณะ ครอบครัวและสังคมนั้น ๆ ดังนั้นจึงมีความหมายรวมวิชาหน้าที่พลเมือง ศิลปธรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตลอดจนที่เรียกชื่ออย่างอื่น เช่น จรรยา หรือความรู้เรื่องเมืองไทย เป็นต้น (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ 2514: 142, 167)

คำว่าสังคมศึกษา เป็นคำที่เรารู้จักและ เป็นคำที่ เริ่มใช้ ในราวปี พ.ศ. 2492 ซึ่ง แต่เดิมมาโรงเรียนจะสอนแยกเป็นรายวิชา ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อิทธิพลของการ จัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีบทบาทและให้ความหมายของคำสังคมศึกษา (Social Studies) ว่าหมายถึงประมวลการเรียนในชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่ง เน้นถึง เรื่องความ สัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อกันและกัน และมีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม (สุมน อมรวิวัฒน์ และคณะ 2510: 4-5) ดังนั้นการสอนสังคมศึกษาคตามแนวคิดใหม่จึงไม่มีการแยกเรียน เป็นรายวิชา

เหมือนเดิม แต่จะยึดตัวผู้เรียนเป็นหลัก กล่าวคือ หลักสูตรประถมศึกษาได้เอาวิชาหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เรียกว่ามวลประสบการณ์มาจัดเป็นกลุ่มเพื่อสร้าง เสริมตัวผู้เรียนให้เจริญงอกงามทางด้านต่าง ๆ วิชาสังคมศึกษาจึงได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นกลุ่มสร้าง เสริมประสบการณ์ชีวิต ส่วนหลักสูตรมัธยมศึกษาก็ได้พยายามจัดรวมรายวิชาเข้าด้วยกันให้เป็นแบบหลอมวิชา (Fusion) หรือวิชาใหญ่ (Broad Field) เช่นวิชาสังคมศึกษาก็คือเอาวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศิลปกรรมรวมเข้าด้วยกัน ซึ่งเหตุผลของการรวม เนื้อหาวิชา ธวัช นุรีรักษ์ (2523: 1-3) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. ชีวิตจริง ๆ ของมนุษย์มิได้แยก เป็นภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เลขคณิต สุขศึกษา ฯลฯ ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ เป็นปัญหาที่มีลักษณะรวม ๆ กัน จะใช้วิชาอย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จ ยกตัวอย่าง เช่น ถ้าจะเลือกอาชีพก็คงจะไม่ได้ใช้แค่ความรู้วิชาเดียวเป็น เครื่องตัดสินใจ แต่คงจะต้องใช้ความรู้ความคิดจากหลายแง่มารวมในการตัดสินใจซึ่งอาจกล่าวได้ว่าแบบแยกไม่ออก การจัดหลักสูตร เป็นแบบประสานวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกันจะช่วยให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้จากหลาย ๆ แง่มุมเข้ามาแก้ปัญหาที่ตนเอง

2. จากทฤษฎีทางจิตวิทยาว่าด้วยการถ่ายโอนในการเรียนรู้ (Transfer of Learning) คือการเรียนรู้จากวิชาหนึ่งควรจะมีประโยชน์ถ่ายโอนไปสู่การเรียนรู้วิชาอื่น ๆ หรือการใช้ในชีวิตจริง การเรียนที่ไม่มีถ่ายโอน เป็นการเรียนที่แคบและสิ้นเปลือง ถ้าเรียนสิ่งหนึ่งแล้วนำไปใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้โดยกว้างขวางการเรียนนั้นย่อม เป็นการเรียนที่ประหยัด มีประโยชน์คุ้มค่า ดังนั้นความรู้จากวิชาประวัติศาสตร์จึงควรจะเป็นประโยชน์ในการอ่านให้เกิดความซาบซึ้งในนิเวศวิทยา ความรู้จากวิชาภูมิศาสตร์ควรจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในวิชาประวัติศาสตร์ ความรู้จากวิชาหน้าที่พลเมืองควรจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในการติดต่อ กับหน่วยราชการต่าง ๆ ได้จริง ๆ

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงได้มีความพยายามที่จะจัดโครงสร้างของ เนื้อหาสาระ วิชาสังคมศึกษาเสียใหม่ให้เหมาะสมกับตัวผู้เรียนและการให้ผู้เรียนได้นำไปใช้กับชีวิตจริงดังจะ เห็นได้จากยกเลิกการจัดวิชาแยกออกเป็น เอกเทศ เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศิลปกรรมที่อยู่ในหมวดวิชาสังคมศึกษาตามหลักสูตร พ.ศ. 2503 แต่เดิมและ เริ่มนำวิธีบูรณาการมาใช้ กล่าวคือได้นำเอาวิชาการต่าง ๆ ในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มาจัดรวมกันเข้า

ตามทฤษฎีบูรณาการและจัดให้เป็นรายวิชาเดียวกัน รวมเรียกว่า "สังคัมศึกษา" ซึ่งวิชาในกลุ่มสังคัมศึกษาซึ่งได้นำมาบูรณาการกัน เข้าในหลักสูตร พ.ศ.2521 ประกอบด้วยวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศีตรรม สังคมวิทยา ประชากรศึกษาและสิ่งแวดล้อม และ เศรษฐศาสตร์

สำหรับวิชาสังคัมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในกลุ่มวิชาบังคับจึงมีหัวข้อเรื่องที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันทั้งภายในระดับชั้นและระหว่างชั้นเรียน คือ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เรื่อง "ประเทศของเรา" ซึ่งได้นำเอาวิชาการทั้ง 7 สาขานั้น เข้ามาผสมผสานกันภายใต้หัวข้อเรื่องเดียวกัน เพื่อให้สัมพันธ์กับชีวิตจริงของผู้เรียน คือเรียนจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวออกไปหาไกลตัวความลำบากหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นักเรียนควรได้ทำความรู้จักตนเองให้ดีเสียก่อน แล้วจึงรู้จักเพื่อนบ้านหรือชุมชนที่อยู่ไกลตัวออกไป นอกจากนี้ผู้เรียนยังมีอิสระในการเลือกเรียนสิ่งที่ตนสนใจเพิ่มขึ้น เป็นการขยายประสบการณ์ให้กว้างขวาง เพื่อให้เสริมสร้างพื้นฐานของการ เป็นพลเมืองดีและ ประสบการณ์ไปประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพได้ต่อไป เพราะหลักสูตรสังคัมศึกษาฉบับใหม่ได้เสนอรายวิชาเลือกไว้อย่างกว้างขวาง เช่น หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีรายวิชาเลือก 10 วิชา และระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีรายวิชาเลือกถึง 26 วิชา ซึ่งทางโรงเรียนสามารถจะเลือกเปิดสอนวิชาเหล่านี้ได้ตามความเหมาะสม (ทิบูลศรี วาสนสมสิทธิ์ 2525: 88)

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและ เนื้อหาสาระของ วิชาสังคัมศึกษาคั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นไปเพื่อให้มีลักษณะ เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของสังคมมากขึ้น การให้ความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ในลักษณะบูรณาการจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนในวัยและระดับนี้ได้มากที่สุด การเสนอเนื้อหาสาระที่เริ่มจากเรื่องที่ใกล้ตัวไปสู่เรื่องที่อยู่ไกลตัวย่อมทำให้การเรียนรู้ได้ผลดีที่สุด เพราะสอดคล้องกับหลักจิตวิทยาทางการศึกษา ส่วน การคัดเลือก เนื้อหาที่เหมาะสมกับวัยและพื้นความรู้ของเด็กและการนำเสนอเรื่องราวที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะและความสามารถในการคิด ตัดสินใจ และแก้ปัญหาในเรื่องต่าง ๆ ได้ก็เป็นการตอบสนองวัตถุประสงค์ของหลักสูตร ซึ่งมุ่งให้ผู้เรียน เป็นพลเมืองดีที่มีความรู้ความสามารถ ในอันที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพนั่นเอง

ดังนั้น เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว หนังสือเรียนวิชาสังคัมศึกษาจะเป็น เครื่องมือสำคัญสำหรับการนำหลักสูตรไปใช้ ซึ่งการใช้หลักสูตรจะประสบความสำเร็จไม่ได้หาก

ไม่มีหนังสือเรียนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับหลักสูตร โดยเฉพาะหนังสือเรียนตามหลักสูตรใหม่
ได้นำเนื้อหาสาระและกิจกรรมที่จำเป็นในสาขาวิชาต่าง ๆ มาจัดบูรณาการไว้ในเล่มเดียวกัน
เรียบร้อยแล้ว

สมน อมรวิวัฒน์ (2517: 71) ได้กล่าวถึงลักษณะของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา
ไว้ว่า

เนื้อหาสาระที่นักเรียนควรจะได้รับในการเรียนวิชาสังคมศึกษาจะต้องประกอบด้วย

- ก. ตัวเนื้อหาที่เป็นหลักการและเหตุผล (Fact)
- ข. เรื่องราวประกอบที่ขยายความ เนื้อหาสิ่ง เชปนั้นให้ละเอียดชัดเจนขึ้น (Informations) และ
- ค. ประสบการณ์ที่โยงข้อ ก. และข้อ ข. ไปสู่ชีวิตประจำวันนักเรียนในประเด็นดังกล่าวจะพบว่า สังคมศึกษามีใช้วิชาที่ถ่ายทอดเพียง เนื้อหาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองและศีลธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไป หากแต่จะต้องเพิ่มเติม และ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างตัวนักเรียนกับ เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น ดังนั้น หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาจึงมีบทบาทเป็น เพียงอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ครูใช้ เป็นพื้นฐาน ในการจัดประสบการณ์ทางสังคมให้แก่ผู้เรียน

ทัศนะดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันได้เกิดแนวความคิดทางการศึกษาใหม่
ว่าการถ่ายทอด เนื้อหาวิชา เพื่อการสอบและการเรียนค่อให้สูงขึ้น เท่านั้นไม่ เป็นการเพียงพอที่จะ
ทำให้ผู้เรียนดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข แต่จะต้องพัฒนาผู้เรียนให้รู้จักคิดเป็น ทำเป็น
แก้ปัญหาเป็น สามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งการที่จะพัฒนาให้นักเรียน
ให้มีลักษณะดังกล่าว กระบวนการเรียนรู้จะต้อง เปลี่ยนไป การเรียนการสอนที่เน้นการถ่ายทอด
เนื้อหาวิชาซึ่งวิธีการสอนของครูก็คือ บอก เล่า บรรยาย และ เพียงแต่ใช้แบบเรียน เล่มใด เล่มหนึ่ง
เพียงอย่าง เดียวจึงไม่สามารถที่จะทำให้ผู้เรียน เกิดพัฒนาการอย่างรอบด้านตามวัตถุประสงค์ของ
หลักสูตรที่ได้ เปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การ เปลี่ยนแปลงของหลักสูตรและหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา
ดังกล่าวข้างต้นมิได้มุ่งพัฒนาบุคคลในแง่ความรู้และความประพฤติ เช่นการศึกษาในอดีต แต่ เน้น
ความสำคัญของกระบวนการแสวงหาความรู้และการนำไปใช้ ในกรณีนี้ความรู้จึงมิใช่จุดหมาย
ปลายทางของการ เรียนแต่ เป็น เครื่องมือของการพัฒนาความสามารถในด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน

อาทิ เช่น ความรู้ ความคิด เจตคติและทักษะทางสังคมที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ดังนั้นหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาซึ่ง เป็นอุปกรณ์พื้นฐานในการจัดประสบการณ์ทางสังคมให้แก่ผู้เรียนจึงควร จะได้รับการพัฒนาขึ้นให้ตอบสนองความมุ่งหมายดังกล่าว คือ เป็น เครื่องมือในการแสวงหาความรู้ และครูไม่สามารถจะให้หนังสือเรียน เพียง เล่มใด เล่มหนึ่งประกอบการสอนได้อีกต่อไป

แต่ผลจากการวิจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพบว่ายังมีครูอยู่ เป็นจำนวนไม่น้อยที่ยังยึดหนังสือเรียน เป็นคัมภีร์ในการสอน ดังนั้น เมื่อหนังสือเรียน เน้น เนื้อหาและกิจกรรมใดมากก็ เชื่อได้ว่า การสอนของครูก็มีแนวโน้มที่จะ เน้นตามไปด้วย นอกจากนี้การ เปลี่ยนแปลงหลักสูตรและวิธีการสอน สังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาของไทยที่ผ่านมาในแต่ละช่วงสมัยย่อมจะสะท้อนให้เห็นถึง เนื้อหา สารของวิชาที่ได้ เปลี่ยนแปลง ไปตามสภาพของสังคมในสมัยนั้น

จากแนวคิดและข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ในช่วง เวลาแห่งการ เปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันสิ่งที่ควรปรับปรุงมากที่สุด ในวิชาสังคมศึกษาคือหนังสือเรียน ซึ่งน่าจะพัฒนาขึ้นควบคู่ไปกับแนวคิดทางการศึกษา สภาพสังคมและความต้องการของบ้านเมืองที่ได้ เปลี่ยนแปลงตามลำดับ และได้รับการพัฒนามากกว่าหนังสือเรียนในสมัยก่อน

และจากการศึกษาถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา ในประเทศไทยพบว่า ส่วนใหญ่ เป็นการศึกษาวិเคราะห์ เชิงคุณภาพของหนังสือเรียนในแต่ละระดับ ขึ้น สภาพปัญหาที่นำไปสู่การใช้หนังสือเรียน ความคิดเห็นของครูและนักเรียน เกี่ยวกับหนังสือเรียน การวิเคราะห์คุณธรรมที่ปรากฏในหนังสือเรียน ตลอดจนการวิเคราะห์ โน้ตสนทนทางสังคมศึกษาใน หนังสือเรียน เป็นต้น ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ความเป็นมาหรือพัฒนาการของ หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษามาก่อน

โดย เหตุที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงน่าจะมีการศึกษาพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชา สังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย นับตั้งแต่มีหลักสูตรขึ้นใช้ เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2438 จนถึงหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันคือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 โดยศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการของหนังสือเรียน วิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาของไทยว่ามีการ เปลี่ยนแปลงมาอย่างไรและเพราะเหตุใด ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหลักสูตรและหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาให้มีคุณภาพเหมาะสม และ ปรับปรุงการใช้หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพัฒนาของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย ตั้งแต่หลักสูตรฉบับแรกพุทธศักราช 2438 ถึงปัจจุบัน

ขอบเขตของการวิจัย

1. การวิจัยนี้จะศึกษาพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาเฉพาะระดับมัธยมศึกษาที่เป็นหลักสูตรสามัญศึกษา เท่านั้น
2. การวิจัยนี้จะศึกษาพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่เริ่มมีหลักสูตรฉบับแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนถึงปัจจุบัน คือตั้งแต่ พ.ศ. 2438 ถึง พ.ศ. 2524
3. การวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะลักษณะของเนื้อหาสาระของหนังสือเรียนแต่ละเล่มของแต่ละช่วงเวลาในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษารายวิชาบังคับเท่านั้น

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา หมายถึงความ เป็นมาของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาที่ได้รับการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เนื้อหาและการนำเสนอ เนื้อหาให้สอดคล้องกับความต้องการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้เพื่อใช้สอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2438 ถึงปัจจุบัน

ระดับมัธยมศึกษา หมายถึงการศึกษาในระดับที่ต่อเนื่องจากประถมศึกษาและต่ำกว่าระดับอุดมศึกษา แบ่ง เป็นมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายตามหลักสูตรสามัญศึกษาของไทย

วิธีการและขั้นตอนในการวิจัย

1. วิธีการวิจัย การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เป็นหลัก และเสนอรายงานข้อเขียนในแบบการพรรณาเชิงวิเคราะห์
2. ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เอกสารหลักสูตร แบบเรียน คำสั่งประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกความเห็น รายงาน ฯลฯ ที่เป็นหลักฐานชั้นต้น และ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เป็นหลักฐานชั้นรอง เพื่อประมวลข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2438 ถึงปัจจุบัน

3. คัดเลือกและประเมินข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยโดยตรงและที่เป็นส่วนประกอบโดยพิจารณาความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล

4. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ เกี่ยวกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหนังสือเรียนเพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมนอกเหนือจากที่ได้จากเอกสาร จากศูนย์พัฒนาหลักสูตร ศูนย์พัฒนาหนังสือของกรมวิชาการ จากหน่วยศึกษานิเทศก์ของกรมสามัญศึกษา จากราชบัณฑิตยสถาน จากสภาการศึกษาแห่งชาติ จำนวน 7 คน

5. กลุ่มตัวอย่างประชากร เป็นหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษารายวิชาบังคับ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายตามหลักสูตร พ.ศ. 2438 - พ.ศ. 2524 โดยแบ่งหนังสือออกเป็น 3 สมัย ตามการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและเนื้อหาวิชาที่เห็นได้ชัด เจม 3 ช่วงดังนี้

5.1 หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่หลักสูตร พ.ศ. 2438-2498

5.2 หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่หลักสูตร พ.ศ. 2503-2520

5.3 หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่หลักสูตร พ.ศ. 2521-2524

6. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา เอกสาร และจากการสัมภาษณ์เพื่อสรุปพัฒนาการของเนื้อหาและการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาในแต่ละช่วงสมัย

7. เรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นแนวทางแก่กระทรวงศึกษาธิการและสถาบันการศึกษาในการพัฒนาหลักสูตรและหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาให้มีคุณภาพเหมาะสม สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาของชาติ และสภาพทางสังคม

2. เป็นแนวทางสำหรับครู อาจารย์ และผู้หน้าที่เกี่ยวข้องกับการสอนวิชาสังคมศึกษาในการปรับปรุงการใช้หนังสือเรียนเพื่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3. เป็นแนวทางแก่ผู้ผลิตหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาในการผลิตหนังสือเรียนวิชาสังคมให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น

4. เป็นแนวทางสำหรับการวิจัย เกี่ยวกับหนังสือเรียนต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย